

FELSZABADULTAK

MÉSZÁROS ZSOLT

Papp Barbara – Sipos Balázs:

Modern, diplomás nő a Horthy-korban

Napvilág, Budapest, 2017. 340 oldal, 3500 Ft

Atörténész szerzőpáros első közös könyve a Horthy-korszak nőtörténetének újraértékelése mellett érvel. Mindketten régebb óta kutatják a két világháború közötti időszakot. Sipos Balázs a hagyományos politikátörténet mellett behatóan foglalkozott a hatalom és a nyilvánosság viszonyával, a tömegsajttal, az újságírói hivatással, a női újságírással és a nőiség reprezentációival; Papp Barbara pedig a nőoktatást, az értelmiségi női szerepeket, valamint Techert Margit pályáját tanulmányozta. Ilyen előzményekre támaszkodva vizsgálták egy szélesebb kulturális, társadalmi, politikai, gazdasági kontextusban a felsőfokú képzettségű, fizetett szellemi munkát végző nők professzionalizációját és fogadtatását.

Az első fejezet a két világháború közötti időszak nem normatív elemzéséhez a magyarországi nőtörténet új korszakolását javasolja; a második röviden összegzi a nőemancipáció és az „Új Nő” típusainak hazai előtörténetét és az első világháború kiváltotta változásokat. A harmadik fejezet mutatja be, milyen diskurzusok alakultak ki a Horthy-korban a femininitásról a médiában, a lexikonokban és a szépirodalomban, hogyan ábrázolták a nő(iesség)et. Ezt követi a nők érvényesülési lehetőségeinek, a közép- és felsőfokú oktatásban kialakult számarányainak (negyedik fejezet), majd a diplomás nők munkaerőpiaci helyzetének és munkavállalásuk trendjeinek áttekintése (ötödik fejezet). A nőknek az egyesületi életben, a sajtóban és a politikában kifejtett nyilvános tevékenységét tárgyalja a hatodik fejezet, majd az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete (EUMANE) által alapított folyóirat, a *Magyar Női Szemle* programját, működését, tartalmát a hetedik. A kötetet egy esszé tanulmány, dr. Techert Margit filozófiatörténész életútjának részletes ismertetése zárja.

Miközben a hazai társadalmi modernizáció egy részét lelassult, másrészt a férfiak érvényesülését támo-

gatta, a világháború és a populáris kultúra hatására a modern nő eszméje és a női egyenjogúság egyre elfogadottabbá vált a feminista és más jogkiterjesztő törekvések eredményeként. Nem tartható tehát a nemzetközi és magyar nőtörténetnek az a feltevése, hogy a XX. század eleji, első feminista hullám után a nők társadalmi és politikai függetlenedése megtorpant volna. Papp és Sipos viszont az „emancipációs folyamat módosult továbbélése” (42. old.) mellett szóló kultúrtörténeti bizonyítékokat hangsúlyozza a szervezetekre fókuszáló, institucionalista történetírással szemben és az egyénekre összpontosító vizsgálódásban. Bár utalnak a kormányzati törekvésekre, Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint oktatáspolitikai stratégiáira, érdeklődésük homlokterében a felsőfokú végzettségű nők tanulásával és munkavállalásával kapcsolatos statisztikai adatok, nyilvános tevékenységük formái és reprezentációi állnak.

Szándékuk szerint könyvük a „Horthy-kor nőtörténetének keresztmetszetét adja” (hátsó borító). E szándék valóra váltása még várat magára: maguk a szerzők is felsorolják a témájukra vonatkozó egyenetlenségeket, hiányokat. Csak egyes szervezetekkel és lapokkal foglalkoztak, érintőlegesen tárgyalták a férfi–nő-viszony változásait (például a pajtásházasságot), az urbanizáció és az életmód kérdését, nem tértek ki a külföldön diplomázott nőkre, a hazai nőszervezetek nemzetközi kapcsolatrendszerére, a szociálpolitikára (nyugdíjbiztosítás), valamint a vesztes háború és Trianon hatására, bár több helyen hivatkoznak rá mint a megértéshez szükséges alapvető tényezőre. Átfogó képet már emiatt sem nyújthatnak, amellett, hogy elemzésük történeti szempontból sem fogja át a kor társadalmát, kultúráját, gazdaságát, politikáját. A diplomás nők szűkebb, de az eltérő társadalmi, vallási és kulturális hovatarozás folytán önmagában is tagolt csoportjára összpontosítanak, és kiemelt példák inkább a középosztály és a humán területek képviselőit jelenítik meg. Engem érdekelt volna még a más társadalmi osztályból származó, más politikai hovatarozású, illetve más tudományterületet művelő nők pályájának alakulása is, bővebb kifejtésben a viszonyítás és az előszóban ígért, egyénekre összpontosító leírás. A könyv egyik recenzense, Szlama Gabriella Zsófia éppen a teljes kép igényére tekintettel hiányolta egy modern, ám diploma nélküli női életút elemzését;¹ míg a könyv erényeit méltató Fábri Anna pedig a megelőző korszakban már elismertté vált, karriert építő nők – péld-

1 ■ Szlama Gabriella Zsófia: „Hamis nőieskedhetnémségek”. Papp Barbara és Sipos Balázs *Modern, diplomás nő a Horthy-korban* című könyvéről. *Médiakutató*, 2018. 1. szám, 102. old.

dául Ritoók Emma – befolyásának tárgyalását.² A hazai és külföldi egyetemeket megjárta, filozófiából diplomát szerzett, a század elején feminista regényekkel induló Ritoók két világháború közötti szerepének mélyebb vizsgálatát többek között az EUMANE megalapításában és irányításában való aktív közreműködése is indokolná. Mindazonáltal számos névvel és életrajzi részlettel találkozunk a könyv lapjain, de sokszor csak katalógusszerű felsorolásokban.

Hasonló tendencia figyelhető meg a könyv felépítésében is, amely a szerzők szándéka szerint a nagytól halad a kisebb felé, az általánostól a konkrétéhoz. Az egymás mellé kerülő „szövegek” azonban nem igazán kapcsolódnak össze; az információk aprózódásával és szóródásával szembeütközünk, egyfelől ugyanaz az adat vissza-visszatér a szövegben, de a szerzők csak ritkán fejtik ki, vagy dolgozzák össze a gondolatmenettel, másfelől az is előfordul, hogy az összetartozó részadatok egymástól távol kerülnek elő, ami az összefüggések megértésének rovására megy. Az olvasónak időnként az lehet az érzése, hogy előre-hátra lapozgatva kell összevadásznia a részleteket, ha képet akar nyerni bizonyos kérdésekről. Az ígért makro-mikro léptékváltás az egyes fejezeteken belül is előnyösen érvényesülhetett volna, például a nők tanulmányának és munkavállalásának statisztikai elemzéseibe határozottabban be lehetett volna vonni az érintettek tapasztalatait, pályáivét. Így ide lehetett volna illeszteni a könyv elejéről *Az első világháború utáni helyzet ambivalenciája* című fejezet azon passzusát, amelyben felsorolják a doktori fokozatot szerzett magyar nőket pályájuk rövid ismertetésével. Továbbá a női lapok tartalmi elemzése, valamint az *Új Idők* és a *Magyar Úriasszonyok Lapja* tanácsadó rovatának vizsgálata inkább a nőiségről folytatott korabeli diskurzust taglaló fejezetbe kívánkozna (*A nők nyilvános aktivitásai* fejezet helyett). A mozaikszerűségből fakadóan a viszonyok és viszonyítási pontok bizonytalanok, gyakran nem világos, hogy az egyedi esetben mi az általános, az általánosban mi az egyedi. A szerzők pozitív elmozdulásként ítélik meg, hogy Kornis Gyula egyetemi filozófiai professzor, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatásügyért felelős államtitkára és országgyűlési képviselő, aki 1925-ben még elítélően nyilatkozott a nők diplomaszerezéséről a *Napkelet* hasábjain,³ 16 évvel később maga ajánlotta Techert Margitot egyetemi magántanárnak. Ezt a szerzők „kis győzelemnek” értékelik, de több kérdést nem válaszolnak meg: mitől lett Kornis 1925-ös írásának akkora hatása, ami hozzájárult az EUMANE megalapításához; mit jelentett Kornis szava a korabeli (oktatás)politikai környezetben; részt vett-e, és ha igen, milyen mértékben a diplomás nőkre vonatkozó szabályozásban; későbbi döntésében mi játszott szerepet, igazán megváltozott-e a véleménye, vagy egyszerűen alkalom volt Techert támogatása; hogyan

illeszkedett mindez a munkásságába stb.⁴ Továbbá megtudjuk, hogy az 1930-as évek közepétől a kormány csökkenteni igyekezett a női szellemi dolgozók számát (a közszolgálatban és az ügyvédségben), de azt nem, hogy Kornis „pálfordulása” milyen viszonyban állt ezzel az állami politikával.

Mindig termékeny, ha a szerzők önreflexívek, és párbeszédbe/vitába elegyedve az elődökkel és a kortársakkal, megkülönböztetve saját álláspontjukat, próbálják elhelyezni munkájukat a szakmai diskurzusban. Ám a magyar nőitörténet új periodizációjára tett javaslatuk nem a hazai nőitörténeti kutatások egészével szemben határozza meg pozíciójukat, hanem kiragadják és az általuk normatívnak nevezett, a magyar nőitörténetben uralkodónak tételezett szemlélethez kötik Szapor Judit egyik tanulmányát, s azzal állítják szembe a maguk „megértő” nőitörténetírását.⁵ Ismertetésük szerint a normatív szemléletet a következők jellemzik: előíró módon számon kér normákat; a feminista mozgalmat részesíti előnyben; a nemek közötti egyenlőség szempontjából ítél; politikatörténeti beállítottságú; a jótékonyságtól a kulturális egyenlőségért vívott küzdelmen át a politikai tevékenységig felemelkedő hierarchiát állít fel a szereplők, illetve a cselekvések között, és ennek megfelelően visszalépésként értelmezi a két világháború közötti időszakot. Papp és Sipos mindezzel szemben kíván alternatívát nyújtani, politikatörténeti helyett kultúrtörténeti megközelítésből, nem rangsorolják a női szervezeteket és tevékenységüket. A normák sokféleségét és hibriditását hangsúlyozzák, a szervezeti együttműködésre és a normák közötti átjárhatóságra összpontosítanak, a nőket önálló cselekvőknek tekintik, az egyéni és a csoporttaktikák árnyalt vizsgálá-tára törekszenek.

2 ■ Fekete Bálint: Egy „modellalkotó” nőitörténeti kötet. *Újkor.hu*, 2017. október 29. <http://ujkor.hu/content/egy-modellalkotó-notortenei-kotet>

3 ■ Kornis Gyula: Nők az egyetemen. *Napkelet*, 3 (1925) 1–2. szám, 60–69. és 149–184. old.

4 ■ Különösen annak fényében érdekesek ezek a kérdések, hogy Kornis Gyula két évvel később megjelent, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848* (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1927) című művében külön részben, azon belül három fejezetben adott alapos történeti áttekintést az újkori magyar leánynevelésről, a nőmozgalom kezdeti szakaszáról és a modern leánynevelő intézményrendszer kialakulásáról. Erre a szerzők nem tértek ki.

5 ■ Szapor Judit: A magán-szférából a politikai közéletbe: a női politizálás története Magyarországon a kezdetektől 1945-ig. In: Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Napvilág, Bp., 2007. 129–144. old.; Papp és Sipos elemzése utal Szapor egy másik, Pető Andrea-val közösen jegyzett tanulmányára is: Pető Andrea – Szapor Judit: A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1990. Az „állam érdekében adományozott jog” feminista megközelítésben. In: Sajó András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához*. Áron, Bp., 2004. 136–175. old.

6 ■ A feminizmustörténetben sem. Az utóbbi években megindult a hazai feminista mozgalom vidéki hálózatának feltárása is, lásd többek között Kereszty Orsolya: Földműves nők a dualizmus kori feminista mozgalomban. In: Buda András – Kiss

Kellő szakirodalmi áttekintés nélkül ez az osztályozás a semmiben lebeg. Pedig helyesen jegyzik meg, hogy a nőtörténet tágabb kategória, mint a női politizálás története, és a szakértők felsorolásával emlékeztetnek a nőtörténeti kutatások gazdag múltjára, sokféleségére. Markáns állításaik mélyebb indoklást igényelnek, beleértve a historiográfiai alapvonalak felrajzolását, ami az itt bemutatott kontrasztos képet is árnyalná, hiszen szempontjaik a hazai szakirodalom hajdani és jelenkori művelői számára sem ismeretlenek.⁶ Bár a szerzőpáros elismeri, hogy tanulmányában Szapor Judit is reflektál a női aktivitások széles körére, a célok időbeli változására és nem hierarchikus kezelésükre, mégis azzal zárják rövidre a diszkusziót, hogy „ennek ellenére így vélekedünk” (24. old.). A magyarázatot mellőzik, így annak indoklását is, miért épp egy politikátörténeti tanulmányon kéri számon a kultúrtörténeti megközelítést. Az sem világos, milyen értelemben beszélnek a „normatív megközelítésről” mint meghatározó narratíváról, miközben a magyar nőtörténeti kánon kialakulatlanságát regisztrálják, s hiányolják a nőtörténeti alapkatásokat és összefoglaló munkákat. Persze kérdés, van-e egyáltalán szükség egységes nőtörténeti kánonra, hiszen éppen ők hangsúlyozzák, hogy a

Dr. Techert Margit

periodizáció, azaz a korszakhatárok kijelölése és az egyes szakaszok megítélése a nézőpont függvényében módosul.

A nőmozgalmak összetettségét hangsúlyozó argumentációhoz illeszkedve két kulcsfogalmat vezetnek be: a hibriditást és az ambivalenciát, amelyek az elemzésben valóban hasznosnak, gyümölcsözőnek bizonyulnak. Számításba véve az átrendeződéseket, a megszakításokat és a változó feltételeket, valamint a Horthy-korszak politikai ellentmondásait és az állam „repedezett” mivoltát, meggyőző módon érvelnek az emancipációs folyamatok 1919 utáni továbbélése, azon belül a *progresszív* és a *konzervatív* nőegyesületek közötti átjárhatóság és kapcsolódási pontok mellett. A Feministák Egyesületének tevékenységében kezdettől kitüntetett helyet foglalt el a gyermek- és anyavédelem. Kommunikációjában, kampányaiban az Egyesület is használt nemzeti alapú érveket, Trianon hatására még inkább. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) mint a Horthy-korszak legnagyobb és államilag támogatott nőszervezete, a feminista eszmével szemben határozta meg magát, miközben egyfajta részleges nőemancipációs

programot vitt tovább, és fellépett például a nők továbbtanulása és a szellemi pályákon való elhelyezkedése érdekében, valamint keretet és lehetőséget biztosított különböző női tevékenységeknek. Tagjai sorában akadtak, akik korábban a Feministák Egyesületével működtek együtt, vagy valamilyen módon kapcsolatban álltak vele, de az is előfordult, hogy a MANSZ összefogott a Feministák Egyesületével, például az egyetemi női létszámkorlát eltörlése érdekében, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségével karöltve. A szerzőpáros a célokra nézve tehát a feministák és a konzervatív nőmozgalom egyfajta összjátékát írja le, de vitáikat és a konfliktusokat sem hagyja figyelmen kívül. A hibriditáson túl kitérnek az interszekcionalitásra, vagyis a nemi, vallási, társadalmi, politikai stb. hátrányok összeadódására, ami a két világháború közötti periódus zsidóellenes intézkedései, a kommunista eszmék követőivel szemben alkalmazott drasztikus fellépései, antidemokratikus elemei és folyamatai, a választójogot érintő korlátozásai, nő- és családpolitikája miatt különös jelentőségre tesz szert. Mint írják: „A keresztény középosztálybeli férfifhoz képest a nem keresztény és/vagy a középosztálybelinél alacsonyabb státuszú nő többszörös akadályokba ütközött.” (9. old.)⁷

Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai. A VII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai.* Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, Debrecen, 2012. (Kiss Árpád Archívum Könyvsorozata), 45–52. old.; Kébert Krisztina: A feministák pionírjai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában. *Századvég*, 2013. 2. szám, 121–162. old.; Csizmadia Edit: Feminista élet Szegeden. Egy elfeledett egyesület nyomában. *Szeged*, 2014. 11. szám, 22–25. old.; Antoni Rita: Progresszív nők kisebbségben? A Feministák Szegedi Egyesületének alakulása, kezdeti működése és a feminizmussal kapcsolatos korabeli attitűdök a helyi sajtó tükrében. In: Bolemant Lilla (szerk.): *Nőképek kisebbségben III. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről.* Phoenix Polgári Társulás, Pozsony, 2015. 55–63. old.; Arvai Tünde: *Városnyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből.* Kronosz – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2016.; Czeferner Dóra: A polgári feminista nőmozgalom vidéken a 20. század kezdetén. In: Pap József – Tóth Árpád (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon.* Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Bp., 2016. 549–560. old.

⁷ ■ Felsorolnak konkrét példákat is (39–41. old.), ám később az interszekcionalitás szempontja elsikkad. Pető Andrea recenzójában meg is jegyzi, hogy például „a zsidó nőegyesületek és kulcsszereplők életét és munkáját feldolgozó irodalomból kevésbé merítettek a szerzők”. Pető Andrea: A nőemancipáció „konzervatív ajánlatának” története a Horthy-korban. *Múltunk*, 2018. 3. szám, 2. old.

Papp és Sipos a diplomás nőt az individualizálódáshoz, az önálló cselekvéshez kötve modern nőként értékeli, de főképpen amiatt, hogy „a nemi egyenlőtlenség egyik alapfeltevését, a férfi és női szellemi képességek közötti különbség létét tagadták és cáfolták meg” (32. old.). Fontos meglátás, hogy a *modern* és a *konzervatív* nem egymást kizáró fogalom: „Az egyetemre járó és diplomás nők tehát attól függetlenül modern nők voltak, hogy az élet más területein

felsőfokú képzésüket, munkavállalásukat, politikai tevékenységüket érintő szabályozások és visszaszorító intézkedések miatt. Tehát a *deal* változékonyak és egyenlőtlennek látszik, inkább diktátum, mint ajánlat. Másfelől a szerzők alapvetően a MANSZ-ra, illetve a *Magyar Női Szemle* körére fókuszálnak, a más világnézetűek szerepe, helye, viszonyulásai, lehetőségei a fennálló politikai és társadalmi rendszerben, bár szóba kerülnek, kevésbé rajzolódna

ki élesen. A szerzők is csak óvatosan nevezik a Horthy-korszakot nőtörténeti szempontból konszolidációnak, hiszen az érintettek visszafordulásként éltek meg, mozgásterüket törvények szűkítették, a kiszámítható előmenetelt pedig politikai döntések destabilizálták. Papp és Sipos ezért a konszolidációt nem egysúlyi állapotnak fogja fel, és meghatározásuk végül alá is ássa ezt a fogalmat: „Így a konszolidáció inkább apró lépéseket jelentett, relatív győzelmeket és vereségeket, kis »hódításokat.«” (11. old.)

Mivel a szerzők sok oldalról igyekeznek megragadni a tanult, dolgozó nő megjelenési formáit, a korabeli fogadtatás értelmezéséhez megvizsgálták a feminitáshoz társított képességek ábrázolásait a médiában. Ebben a kulturális kontextusban is hibrid mintázatokra bukkantak. A két világháború közötti, a női olvasóközönséget megszólító, úgynevezett női témákat feldolgozó hazai *middlebrow* irodalom, mint áttekintéséből kiderült, reflektált a nemi szerepek változásaira, tematizálta a nők továbbtanulását és munkavállalását, de a hivatás és a család összeegyeztethetőségét és konfliktusát is. Az ambivalens ábrázolásra jó példa Szederkényi Anna *Felszabadultak* (1932) című regényének ügyvéd-politikus hősnője, aki miután közéleti énjével meghasonlik, visszatér családjához. A szerzők szá-

ki élesen. A szerzők is csak óvatosan nevezik a Horthy-korszakot nőtörténeti szempontból konszolidációnak, hiszen az érintettek visszafordulásként éltek meg, mozgásterüket törvények szűkítették, a kiszámítható előmenetelt pedig politikai döntések destabilizálták. Papp és Sipos ezért a konszolidációt nem egysúlyi állapotnak fogja fel, és meghatározásuk végül alá is ássa ezt a fogalmat: „Így a konszolidáció inkább apró lépéseket jelentett, relatív győzelmeket és vereségeket, kis »hódításokat.«” (11. old.)

Mivel a szerzők sok oldalról igyekeznek megragadni a tanult, dolgozó nő megjelenési formáit, a korabeli fogadtatás értelmezéséhez megvizsgálták a feminitáshoz társított képességek ábrázolásait a médiában. Ebben a kulturális kontextusban is hibrid mintázatokra bukkantak. A két világháború közötti, a női olvasóközönséget megszólító, úgynevezett női témákat feldolgozó hazai *middlebrow* irodalom, mint áttekintéséből kiderült, reflektált a nemi szerepek változásaira, tematizálta a nők továbbtanulását és munkavállalását, de a hivatás és a család összeegyeztethetőségét és konfliktusát is. Az ambivalens ábrázolásra jó példa Szederkényi Anna *Felszabadultak* (1932) című regényének ügyvéd-politikus hősnője, aki miután közéleti énjével meghasonlik, visszatér családjához. A szerzők szá-

ki élesen. A szerzők is csak óvatosan nevezik a Horthy-korszakot nőtörténeti szempontból konszolidációnak, hiszen az érintettek visszafordulásként éltek meg, mozgásterüket törvények szűkítették, a kiszámítható előmenetelt pedig politikai döntések destabilizálták. Papp és Sipos ezért a konszolidációt nem egysúlyi állapotnak fogja fel, és meghatározásuk végül alá is ássa ezt a fogalmat: „Így a konszolidáció inkább apró lépéseket jelentett, relatív győzelmeket és vereségeket, kis »hódításokat.«” (11. old.)

ki élesen. A szerzők is csak óvatosan nevezik a Horthy-korszakot nőtörténeti szempontból konszolidációnak, hiszen az érintettek visszafordulásként éltek meg, mozgásterüket törvények szűkítették, a kiszámítható előmenetelt pedig politikai döntések destabilizálták. Papp és Sipos ezért a konszolidációt nem egysúlyi állapotnak fogja fel, és meghatározásuk végül alá is ássa ezt a fogalmat: „Így a konszolidáció inkább apró lépéseket jelentett, relatív győzelmeket és vereségeket, kis »hódításokat.«” (11. old.)

Cholnoky Jenő földrajz professzor és egyetemi tanítványai kiránduláson, 1926 (Fortepan)

miként vélekedtek a nemi szerepekről.” (uo.) Konzervatívnak pedig a keresztény-nemzeti világnézetű nőket nevezik, akik Trianon hatására csalódtak a liberális irányzatban. Ez nem mindig jelentett függést a kormányzó párttól, az EUMANE és az általa kiadott *Magyar Női Szemle* kapcsán a szerzők ki is emelik a kormányzat nőpolitikájának bírálatait. Mindenesetre a korszakban általánosnak a konzervatív beállítódást tartják. Feltételezik, hogy „a Horthy-korban létezett egy konzervatív ajánlat, amelyet a cselekvő nők jórészt elfogadtak”, ami egyfajta kompromisszumot, „kiegyezést” eredményezett (304. old.). A konzervatív ajánlat hipotézise számos kérdést vet fel: az élet mely területein jelentkezett és mit tartalmazott, kik tették ezt az ajánlatot, és mennyiben változott a tárgyalt periódusban, kik fogadták el és miért, mennyiben írható le vele a kor női társadalmi? A könyv tükrében eredeti elképzelésnek tűnik, de egyetértek Pető Andreával abban, hogy ez a konzervatív ajánlat, illetve a nemzeti önidentifikáció, a nemzethez való viszony mélyebb elemzésre szorul.⁸ Annál is inkább, hiszen a könyv példáiból kiderül, hogy miközben egyre több nő szerzett képesítést és vállalt munkát, az érvényesülést számos akadály nehezítette, és a kivívott pozíció törekénynek bizonyult a

8 ■ Uo. 5. old.

9 ■ Megérdemelne egy külön tanulmányt a *middlebrow* irodalom összevetése Móricz Zsigmond 1930-as évekbeli regényeivel (*Az asszony beleszólt*, 1933; *Jobb, mint otthon*, 1934; *Rab oroszán*, 1935), amelyek éppen a nagyvárosi, középosztálybeli családokkal, a dolgozó és a háztartásbeli nők helyzetével, párkapcsolati problémáival foglalkoznak. Róluk Szilágyi Zsófia: *Nők a küszöbön. Női sorsok, élethelyzetek, szerepek* Móricz harmincas évekből Budapest-regényeiben. *Kalligram*, 2015. 1. szám, 57–64. old.

10 ■ Érdemes megemlíteni a könyv szövegét kísérő bő fotóválogatást a Budapest Főváros Levéltára, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a Fortepan gyűjteményéből és magántulajdonból, különösen a rokonságban megőrzött felvételeket Techert Margitról. A portrék, illetve az egyleti élethez, sporthoz, öltözködéshez, életmódhoz, háztartáshoz, iskolai tanulmányokhoz (diáklányok, osztályterem, doktorrá avatási ceremónia), munkához (iroda, varroda) kötődő felvételek mellett szívesen láttam volna olyan korabeli vizuális példákat is, amelyek munka közben ábrázolják a női jogászokat, orvosokat, egyetemi oktatókat, képviselőket.

mos más izgalmas, azóta a kulturális emlékezetből kiesett művet ismertetnek. Bizonyára valamilyen rendszer alapján vették elő az egyes elbeszéléseket, hogy bemutassák a különböző változatokat, ám az egykor népszerű, mára elfeledett művek hatása és íróiknak az irodalmi életben, valamint egymáshoz képest elfoglalt pozíciója mélyebb magyarázatot igényelne. Vajon a hajdani népszerűsége túl mi indokolta, hogy épp rájuk esett a választás, és milyen szempontból tekinthetők reprezentatívnak a korabeli diszkurzív térben?⁹ Mindazonáltal ezek a művek sok tanulsággal szolgálnak, és csak üdvözölni lehet az újraolvasást. Papp és Sipos figyelme kiterjedt az 1920-as évek rövid szoknyás, bubifrizurás *flapper* figurájára is, aki szintén egyfajta független női szubjektum volt a maga fogyasztási szokásaival, szabadidős tevékenységével, kényérkeresetével, szexuális életével: hozzá kapcsolódóan ismertetik a típustermítő Victor Margueritte *La Garçonne* (1922) című regényének magyar recepcióját és az amerikanizálódás trendjét. A sajtón, a lexikonokon és az illetéktankönyveken túl örvendetesen kitérnek a magyar filmekre is. Megállapításuk szerint a diplomás dolgozó nő ritkán bukkan fel mozivászonon, akkor viszont karikatúraszerű (csúnya, férfias), vagy épp férjhez megy („révbe ér”). A további kutatásokba érdemes lenne bevonni az akkoriban tömegmédiává váló rádiót (maguk is hivatkoznak Szederkényi Anna író-szerkesztő rádió-előadásainak sorozatára, a *Nőnevelési Szemináriumra*), illetve a színházat mint a kulturális reprezentációk termelésének és terjesztésének kitüntetett terepét.¹⁰

Anők diplomaszerezésének lehetőségeit, útjait, állomásait, feltételeit és körülményeit indokolt módon tágabb körben vizsgálják, bevonva a nők középfokú képzését, és a korabeli jogi szabályozások és statisztikák alapján állapítják meg a trendeket. Továbbá rámutatnak az állam „repedezett” mivoltára az oktatásügyben is, mivel a kormányzati álláspont nem volt egységes a nők közép- és felsőfokú

képzésére vonatkozóan. Míg a középfokú oktatásban a lányok lassú felzárkózását, addig a felsőoktatásban – tudományterületenként és időben változó mértékű – nemi egyenlőtlenségeket figyelnek meg. Már 1919 augusztusától korlátozták a nők létszámát az egyetemeken, a zsidó származás további hátrányként jelentkezett (*numerus clausus*), sőt bizonyos intézményekben és tanszékeken (orvosi, műszaki, jogi, katolikus hittudományi karok) hosszabb-rövidebb időre *numerus nullus* vezettek be, azaz csak kivételes esetekben vettek fel nőket; e tekintetben a budapesti egyetemek szigorúbb feltételeket támasztottak, mint a vidékiek. Tehát a korszakban volt, ahová nem iratkozhattak be nők, volt, ahol maximalizálták a létszámukat. Ezért is érheti váratlanul az olvasót az a konklúzió, miszerint „a főiskolán-egyetemen továbbtanulni szándékozó lányok csaknem mindegyike bejuthatott a vágyott intézménybe” (114. old.) Pár lappal később a szerzők éppen arra térnek ki, hogy mi minden befolyásolta a nők szakválasztását: rendeletek, a környezet társadalmi kontrollja, a női szerepekkel kapcsolatos elvárások. A pályaválasztásban így kevésbé a *vágyaik*at, mint inkább a *lehetőségeiket* követhették önszántukból vagy külső (családi) nyomás hatására; például ezzel magyarázzák a szerzők, hogy az egyetemi karok közül a bölcsészkaron szerepeltek a legnagyobb arányban női hallgatók.¹¹ Másfelől a megismerés végességére reflektálnak: „hogy a környezet befolyása, a hallgatónak saját nemének szerepeiről alkotott képe vagy csak a hivatástudat vezérelte őket a szakválasztásban, azt ma már lehetetlennek látszik kideríteni.” (119. old.)

Az 1930-as években romlottak a nők továbbtanulási esélyei – ezt a szerzők a gazdasági válság hatásának tulajdonítják. Az egyetemi stúdiumok viszont költségesek voltak, és hosszúra nyúltak, emellett ösztöndíjakra, kedvezményekre, elitkollégiumi képzésre, tudományos fokozatra és előmenetelre elsősorban férfiak számíthattak. Következésképpen a munkavállalásra felkészítő, nyitottabb feltételrendszerrel működő főiskolák, valamint szakiskolai képzések kerültek előtérbe a lányok körében. Mindezt figyelembe véve a nők pozíciója valamennyit javult a felsőoktatás és a tudomány területén,¹² ám arányuk a felsőoktatásban általában 15% alatt volt, és „többségük a gondozásra, oktatásra képesítő, illetve a művészképző intézményekbe iratkozott, és nem készülhettek hatalomgyakorlással kapcsolatos pályákra” (118. old.).

A diplomás nők munkavállalási tendenciáit szintén a korabeli statisztikák alapján vizsgálva a szerzők nemcsak Budapestre figyeltek, ahová e nők jelentős hányada összpontosult, hanem a területi különbségekre is. Az adatokból kiderül, hogy a női szellemi munkások többsége egyedülálló volt, viszont a magasabb iskolai végzettségűek egy része asszonyként is megtartotta munkáját. Az 1930-as évek végére – bár még messze a két nem paritása – már meglehetősen fontos állásokat is betölthettek, ténfoglalásukat a

11 ■ A Horthy-korszak bölcsész- és tanárdiplomásainak nemi megoszlásáról lásd Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor: Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon. *Educatio*, 2007. 4. szám, 565–590. old.; Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor: *Bölcsészek és tanárok a 19–20. században*. Wesley János Lelkészképző Főiskola Theológus és Lelkész Szak – Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, Bp., 2012.

12 ■ Azt azért túlzó állításnak érzem, hogy ekkor „a korábban szinte ismeretlen jelenség, nevezetesen a képzett nő bekerült a köztudatba: most már a magyar vidéken is találkozhatott az ember, legalábbis nagy valószínűséggel hallhatott a létezésükről.” (153. old.) A képzett, dolgozó nőről az első világháború előtt is tudomást szerezhetek a vidéken élők, mivel visszatérő téma volt a sajtóban és az irodalomban a bölcsész és orvosi egyetemi karok nők előtti megnyitásától (1895) és az első lánygimnázium megalapításától (1896) fogva (sőt azt megelőzően is), például a szerzőpáros által az irodalmi ábrázolásokról hivatkozott Kaffka Margit írásaiban is felbukkan alakja.

szerzők látványosként jellemzik a korábbiakhoz képest, bár a részfejezet konklúziójában inkább így fogalmaznak: „a diplomás nők »térfoglalása« tehát csak mérsékelt ütemben haladhatott” (152. old.). Az állami apparátus vagy a tudományos intézményrendszer felső szintjein nem dolgoz(hat)tak; minisztériumi segédfogalmazók, könyvtárosok, múzeumi őrök (muzeológusok), egyetemi oktatók és tanársegédek kerültek ki közülük, valamint a hagyományos női feladatkörökhöz (művészetek, ifjúságvédelem, pedagógia) illeszkedő bizottságok, szakosztályok tagjai lehettek. Bár a diplomás nők csoportja a korábbiakhoz képest erősödni látszott a felsőoktatás és a tudomány területén, összességében hátrányban voltak férfikollégáikhoz képest: nehezebben helyezkedtek el, lassabban léphetek előre a ranglétrán és csak bizonyos szintig (üvegplafon), kevesebbet kerestek, nagyobb eséllyel számíthattak munkájuk elvesztésére). Az 1930-as évek neopateralista fordulata pedig a kétkeresős családmóddel felszámolását, a nők munkavállalási jogainak korlátozását, a néhány ügyvédnő kiszorítását, a közszolgálatban álló és férjzett nők elbocsátását célozta. Később a zsidótörvények továbbszűkítették az érintettek lehetőségeit.

A nők nyilvános aktivitásait tárgyaló fejezet elsőként a politikai szerepvállalás korabeli kereteit mutatja be. Bár a nők ebben az időszakban már választók és választhatók lettek, a férfiakhoz képest rájuk szigorúbb, magasabb végzettséghez és korhoz, valamint törvényes gyermekek számához kötött feltételeket szabtak. A két világháború között mindössze öt nő képviselő működött, a szerzők számba vették azokat az ügyeket, amelyekért felszólaltak (szociálpolitika, politikai egyenjogúság, nemi egyenlőtlenségek). Emellett hangsúlyozzák, hogy a Horthy-korszakban a nyilvános női aktivitások köre sokrétű volt, amelyhez a politikai tevékenységen túl a tanulás, a nyilvános fogyasztás, az egyleti foglalatosság, a médiarészvétel is tartozott. Áttekintik az egyleti élet szerkezetét, típusait, feladatait, tagságát, majd röviden ismertetik a fontosabb szervezetek tevékenységét (MANSZ, Feministák Egyesülete, EUMANE). A

női cselekvés további fontos szintereként mutatják be a sajtót, (példaként Szederkényi Annát, a Budapesti Újságírók Egyesületének első női tagját, a *Kis Újság* című országos napilap szerkesztőjét említik), illetve az olvasók kapcsolatát a szerkesztőségekkel leveleiken, közleményeiken keresztül.¹³ Táblázatban közlik a Horthy-korszakban megjelent női lapokat és jellegüket; ismertetik egyes orgánumok (*Dolgozó Asszonyok Lapja*, *Új Idők*, *Magyar Úriasszonyok Lapja*) cikkeit, szerkesztői válaszait, illusztrációit, állásfoglalásukat a nők felsőbb tanulmányaival, munkába állásával vagy a nőiséggel kapcsolatban.

A szerzők kiemelt figyelmet szentelnek a *Magyar Női Szemle: A Szellemi Pályákon Működő Nők Lapja* (1935–1940) bemutatásának és a szerkesztő, dr. Techert Margit filozófiatörténész életpályájának. Nem elemzik a folyóirathoz kapcsolódó programokat, az egyesület tevékenységét, a lap fogadtatását, a szerzők életpályáját, a munkatársak családi és szakmai hátteréről ellenben képet alkothatunk egy táblázatból, amely tartalmazza nevüket, születési helyüket és évüket, vallásukat, apjuk foglalkozását, saját foglalkozásukat és kutatási területüket. A folyóirat

publikációinak tanúsága szerint erős, az értelmiségi szerepvállaláson és elhivatottságon nyugvó csoport-identitás fűzte őket össze. Bár a keresztény-nemzeti eszméhez álltak közel, kritikusan léptek fel a kormányok nőpolitikai intézkedéseivel szemben: az „egyenlő munka, egyenlő bér” elvéért, a munkához való jogért, a választójog kiszélesítéséért, az oktatási korlátok felszámolásáért küzdöttek. Önmeghatározásuk fontos alkotóeleme volt a szociális érzékenység.¹⁴

Techert Margit karrierje ötvözte a tipikus és atipikus jegyeket: maga formálta a sorsát, és elérte mindazt, amit a kor Magyarországon egy tudós nő elérhetett, azaz kinevezték magántanárnárra a budapesti bölcsészkaron (harmadik nőként jutott ehhez a címhez). Életrajzát emlékiratai, valamint családi és levéltári dokumentumok segítségével rekonstruálták. Szakmai előmenetele, ösztöndíjai, publikációi, kutatási eredményei, tudományos fogad-

Két medika a boncteremben, 1914 k.
(Baloldalt: Schweiger Margit)

tatása mellett hangsúlyt helyeztek Techert Margit és második férje, Magyary Zoltán házasságára, egymást támogató kapcsolatára, közös társadalmi szereplésére is.

Jelen könyv érdeme adatgazdagsága – szakmunkákra, egyetemi iratokra, statisztikákra és magándokumentumokra támaszkodik –, amelynek alapján új megvilágításba igyekszik helyezni a korszak nőtörténetét. A mozaikszerűségből adódó belső aránytalanságok, helyenként nem eléggé tisztázott megállapítások és a viszonyítási pontok rögzítetlensége miatt azonban jó lett volna, ha több időt szánunk a fejezetek összecsiszolására, bizonyos részek kibontására. Ennek hiányában azonban, még ha nagyobb rálátást nyújt is a diplomás nők korabeli társadalmi, kulturális, politikai környezetére, nem nyerhetünk belőle általános képet a két világháború közötti nőtörténetről, már csak azért sem, mert csak egy szűkebb szegmensével foglalkozik. Pedig a szerzők rendelkeznek mindazzal a tudással, szakértelemmel és kutatási tapasztalattal, amely alkalmassá tenné őket akár átfogó igényű mű létrehozására, akár a választott témájukra vonatkozó „mélyfúrásokra”, hiszen előző munkáikban behatóan és sokrétűen vizsgálták a tárgyalt periódust. (Sőt, korábbi írásaikból, szempontjaikból, eredményeikből többet is beépíthettek volna könyvükbe.) Emellett a részkonklúziókat és a végkövetkeztetést mindenáron a következő fő hipotézisre akarják kifuttatni: „Summa summarum azt láthatjuk tehát (és végezetül is ezt szeretnénk hangsúlyozni), hogy a diplomás nő, az egyetemista lány és általában a modern, cselekvő nő – gyakran inkább a körülmények dacára – egyre elfogadottabb lett a Horthy-kor Magyarországon.” (305. old.) Ennél azonban sokkal összetettebb, ellentmondásosabb és konfliktusosabb volt a kor, ahogy maga a könyv is jól érzékelteti, amikor az állam „repedezett” mivoltára és a hibrid mintázatokra hivatkozik. Kétségtelenül tényérés tapasztalható a nőikkel kapcsolatban bizonyos területeken, egyéni sikertörténetekkel is találkozunk, de éppen a szerzők hivatkozásai, példái győzhetik meg arról az olvasót, hogy az érintettek általában az *elfogadás* különféle akadályaival, nehézségeivel, határaival szembesültek a társadalomban, a kultúrában, a munkaerőpiacon, az oktatásban és a politikában. A fenti helyett árnyaltabb, megalapozottabb, valamint az elemzés szempontjából ösztönzőbb tézisüknek tartom a következőt, amely alkalmasabb kiindulásnak kínálkozik a két világháború közötti modern női szerepminták és karriersémák *konstruá-*

lódásának és terjedésének vizsgálatára: „a Horthy-kor nőtörténeti szempontból megszakítások sorozata.” (42. old.)

A könyv alapfogalmai és alapvetései is erre mutatnak: a Horthy-korszak változó és tagolt mivolta, a hibriditás, az interszekcionalitás, a *nőiség* diszkurzivitása, az aktív, cselekvő nők középpontba állítása. Mindent egybevetve a kötet erénye, hogy rávilágít a női emancipáció tovább élésére – megváltozott és korlátozott körülmények között – a két világháború közötti Magyarországon, és arra, hogy a női jogok terén bekövetkező változás új konfliktusokhoz vezetett, ami újfajta konszenzusok kialakítását igényelte. Bemutatja továbbá, hogy az 1919 előtt erős feminista mozgalom feladatainak átvételében, eredményeik megőrzésében milyen szerepet játszott a konzervatív nőmozgalom, és mit tett 1920 után a nők tanulásához, munkához, politikai részvételhez való jogainak csorbítása ellen (lásd MANSZ, EUMANE). A könyv számos értékes adalékkal, meglátással és újdonsággal szolgál, különösen a *Magyar Női Szemlé*ről és Techert Margitról szóló fejezetek. Ráirányítja a figyelmet a korszakra, és újraértékelésére invitál; ez sokszereplős folyamat lehet, ahogy erre maguk a szerzők is utaltak a kötetbemutatón. Javaslataik hozzájárulnak a témával kapcsolatos szakmai párbeszéd további alakulásához, és ösztönözhetik a hazai nőtörténet múltjáról, jelenéről, célkitűzéseiről és módszertanáról való együttgondolkodást. □

13 ■ A kimutatásokon kívül a további kutatásokban érdekes lenne közelebbről megnézni azt is, hogy a két világháború között a női újságírók hogyan és mely területeken formáltak cikkeikkel, riportjaikkal a közgondolkodást.

14 ■ A lapnak és kiadó egyesületének utóéletéhez tartozik, hogy 1995-ben az EUMANE utódszervezeteként jött létre a Diplomás Nők Magyarországi Szövetsége, majd az újjáalakulás 10. jubileumára, 2005-ben, Thun Éva szerkesztésében megjelent az Új Magyar Női Szemle különszám, amelybe az elődlapból is beválogattak írásokat.